

24/2014

Naisten muistot työstä sodan ja jälleenrakennuksen ajalta kertovat jaksamisesta

Lectio praecursoria 13.6.2014

Kirsi-Maria Hytönen

FM Kirsi-Maria Hytösen etnologian väitöskirja ”*Ei elämäni lomia mahtunut*” *Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana* tarkastettiin 13.6.2014 Jyväskylän yliopistossa. Vastaväittäjänä toimi professori emerita Kaija Heikkinen Itä-Suomen yliopistosta ja kustoksena professori Pirjo Korkiakangas Jyväskylän yliopistosta.

Vuonna 1938 Kansallisosakepankin virkailija, etunimeltään Irja, meni naimisiin. Hän oli 30-vuotias. Kansallisosakepankissa ei Irjan mukaan ollut tapana pitää rouvia töissä kuin puoli vuotta häiden jälkeen. Irjan mies oli yliperämies, joten Irja oli miehensä mukana merillä siihen asti, kun tämä aloitti opinnot Rauman Merikoulussa. Talvisodan sytyttyä syksyllä 1939 Irja osallistui monenlaiseen vapaaehtoistoimintaan muun muassa Vapaan Huollon keskuksessa ja vähävaraisia rintamamiesperheitä auttavassa Asevelinaisten yhdistyksessä. Vähän ennen talvisodan päättymistä Irjan ja hänen miehensä koti tuhoutui pommituksissa. Aviomies haavoittui pari päivää ennen rauhan tuloa ja kuoli tilapäisessä sairaalassa. Syksyllä 1940, nyt leskenä, Irja pääsi takaisin Kansallisosakepankkiin vanhalle työpaikalleen, jossa hän työskenteli 40 vuotta, eläkkeelle jäämiseensä asti.

Jatkosodan vuosina Irja vietti kesälomansa maatilalla, josta kaikki viisi poikaa olivat rintamalla. Irja toteaa, että maataloustyö ja pitkät päivät olivat raskaita kaupunkilaistytölle. ”Käsivarret olivat haavoilla ja veressä, kun ruista sidottiin”, Irja muistelee. Syksyllä taas usein pankissa vietetyn työpäivän päätteeksi lähdettiin koko porukalla nostamaan perunaa tai juureksia maataloihin. Arjen työssään Irja pelkäsi pommituksia, joilta sai usein suojautua sekä työmatkalla että työpäivän aikana. ”Sitä aina rukoili, ettei tarvitsisi pelätä työmatkalla”, hän kertoo.

Irjan tarina on Museoviraston kansatieteellisen arkiston keruukyselystä numero 34, jonka aiheena on naisten asema ja työpanos toisen maailmansodan aikana Suomessa. Keruu toteutettiin vuosina 1988 ja 1989, ja se on edelleen Museoviraston suosituin keruukysely. 1980-luvun lopulla monet naiset kokivat, että heidän sotakokemuksiaan ei ollut siihen mennessä kysytty tai niistä ei oltu kiinnostuneita. Kirjoituksessaan Irja ottaa kantaa jaettuun, kulttuuriseen sotakertomukseen:

On tosiaan niin, että naisten työosuus sota-aikana kotirintamalla on asia, josta ei paljoa ole puhuttu ja muisteltu. Ja se oli monasti fyysisesti paljon raskaampaa, kuin jonkun Lotan, joka seisoi täällä rintaman takana Valvontatornissa – ja sai siitä prenikan. (MV:K34/2251, synt. 1908.)

Museoviraston keruukysely numero 34:n toteuttamisen jälkeen sotahistorian tutkimus on laajentunut. Yhä useammin tutkitaan sodan kokemuksia eri ryhmien näkökulmista, ja viime vuosina tutkimuskohteeksi on noussut myös sodan perintö – se, miten talvi- ja jatkosotia on käsitelty Suomessa ja miten kansallinen sotakertomus on rakentunut. Silti Irjan kommentti ei ole kokonaan vanhentunut. Sota-ajan naisten tehtävistä muistetaan edelleen useimmiten lottien tekemä työ, joka on tietenkin arvokasta, mutta sulkee suuren osan naisista ulkopuolelle. Irjan kommentti tiivistää myös oman motivaationi aloittaessani väitöstutkimusta naisten palkkatyöstä sota-aikana. 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa eli kouluajanani ja historian opintoja aloittaessani Lotta Svärd -järjestö hallitsi kerrontaa naisten sota-ajasta niin, ettei kuvaan tuntunut mahtuvan muuta. Kansallisessa kertomuksessa lotta edusti sota-ajan naista, vaikka kaikki naiset eivät kuuluneetkaan järjestöön. Olin tehnyt opinnäytteeni sota-ajan maatalon emännän ja lotan rooliin liittyen. Nyt halusin selvittää, mitä ne ”muut” naiset tekivät sota-aikana. Halusin kuulla Irjan kaltaisten naisten tarinat; naisten, jotka työskentelivät sodan aikana palkkatyöammateissa – eivät siis maatalojen emäntinä tai rintamalla.

Aiheeseen perehtyessäni kävi ilmi, että käsitykseni oli turhan kapea. 1990-luvulla alkanut niin sanottu lottarenessanssi nosti lotat näkyvästi esille populaarikulttuurissa, mutta myös muiden naisryhmien tehtäviä sota-ajalta on tutkittu, joskin vähemmän. Väitöskirjani tutkimustehtävä muotoutui kolmen selkeän teeman ympärille, joiden kautta paikannan tutkimukseni kolmeen eri suuntaan: etnologisen työn tutkimuksen, sukupuolentutkimuksen ja sodan kokemushistorian alueille.

Etnologi tutkii ihmisten arkea. Jokapäiväinen, tavanomaisuudessaan jopa harmaa arki on kerronnan kohteena mitä kiinnostavin, sillä tarkastellessaan tavanomaisuutta etnologi näkee siihen latautuneita merkityksiä, merkityksellistä merkityksettömän. Etnologisena työn tutkijana olen halunnut selvittää, millaisia merkityksiä naiset antavat tekemälleen työlle vuosikymmeniä myöhemmin, sitä muistellessaan. Sukupuoli on sekä aineiston että kysymyksenasetteluni keskeinen jäsentäjä. Ajankohdaksi valikoitui talvi- ja jatkosotien sekä jälleenrakennuksen aika, koska sodan kokemushistoria kiinnosti minua ja koska toista maailmansotaa on monissa muissa maissa pidetty tärkeänä käännekohtana naisten palkkatyön historiassa. Suomessa tätä aihetta ei ole vielä kovin tarkasti tutkittu.

Metodologisesti tutkimukseni on muistitietotutkimusta. Aineistona toimivat neljän eri arkiston kokoelmat, joista olen rakentanut tutkimusaineistoni. Suurin aineistokokonaisuus on edellä mainittu Museoviraston kansatieteellisen arkiston keruu 34, joka käsitteli naisten työtä sota-aikana. Lisäksi olen lukenut Työväen Arkiston, Kansan Arkiston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kokoelmia. Neljästä arkistosta olen koonnut aineistoni, jossa naiset kertovat palkkatyöstään 1930-luvun lopulta jälleenrakennusaikaan, 1950-luvulle asti.

Muistitietoaineistolle ovat tyypillisiä piirteitä subjektiivisuus, tulkinnallisuus ja ajallinen kerrostuneisuus. Oleellista ei ole niinkään se, mitä tapahtui kuin se, mitä siitä kerrotaan eli se, millaisia merkityksiä ihmiset antavat tapahtumille muistellessaan niitä myöhemmin. Tutkijana olen nykypäivässä, mutta aineistoni ei ole tämän päivän aineistoa vaan koottu arkistoihin paljon aikaisemmin, pääosin jo 1980-luvun lopulla. Katse kohdistetaan menneisyyteen, mutta katsetta ohjaavat nykypäivän linssi sekä tapahtumien ja kerrontahetken välillä kulunut aika ja kertojan kokemukset. Tämän vuoksi muistelukerronta sodan ja jälleenrakennusajan työstä kertoo työn merkityksistä myös laajemmin. Työlle kerronnassa annettujen merkitysten kautta olen tarkastellut niin kutsuttua työn eetosta. Jatkuva työnteko, ahkeruus ja toimeliaisuus korostuvat tutkimusaineistossa, jossa niistä tulee suorastaan kunniallisen kansalaisen mittareita.

Työstä kertoessaan ihmiset jäsentävät paikkaansa yhteisönsä toimivina, aktiivisina osallistujina. Sota-ajan kehikossa työn piirteistä erityisesti työvelvollisuus oli näkyvä osa aineistoani. Kiinnostavaa oli huomata, miten erilaisia merkityksiä työvelvollisuuteen liitetään. Sota-aikana työvelvollisuus tarkoitti sekä lakisääteistä työpakkoa että vapaaehtoista työtä. Lain mukaan kaikki 15–65-vuotiaat oli velvoitettu tuottavaan työhön, vain hoivavastuussa olevat ja sairaat oli vapautettu tästä velvollisuudesta. Nuorten ja iäkkäiden työvelvollisuutta oli lisäksi rajoitettu. Jos henkilö ei itse hakeutunut työpaikkaan, sellaiseen ohjattiin. Työvelvollisuuden rikkomisesta oli säädetty rangaistuksia, mutta niitä tarvittiin vain harvoin. Ajan ilmapiiri kannusti vapaaehtoiseen työhön ja ylittämään itsensä ja omat rajansa niin palkkatyössä kuin talkoissakin. Siksi muistelukerronnassa työvelvollisuus tarkoittaa lakia useammin moraalista velvollisuutta tehdä työtä, yhteistä, jaettua normia työnteosta.

Tätä kuvaa esimerkiksi vuonna 1923 syntynyt Kaisa (jonka tekstistä nimet on muutettu kirjoittajan toivomuksesta). Hän eroaa edellä lainatusta Irjasta siinä mielessä, että hänellä oli useita työpaikkoja. Kaisa on myös selvästi Irjaa nuorempi, mikä osaltaan selittää erilaista suhtautumista sotaan. Kaisalle työ merkitsi uusia kokemuksia, ehkä jopa seikkailuja. Toisin kuin monet muut naiset, Kaisa ei muistele palkan olleen merkityksellinen, eikä hänelle ollut väliä sillä, että miehet saivat samasta työstä parempaa palkkaa. Palkalla ei ehkä ollut väliä siksikään, että luultavasti Kaisa asui vielä kotona vanhempiensa kanssa. Palkka ei suinkaan ole yhtä vähämerkityksellinen perheellisten naisten kerronnassa.

Kaikki työhön kykenevät olivat periaatteessa työvelvollisia. Tein työtä vapaaehtoisesti, suuresta palkasta ei niin väliä. Ei kukaan halveksinut ketään, kai miehet olivat sitten ”osaavampia”, kun nostivat rahaa vähän enemmän kuin minä. Työpaikkani vaihtuivat turvesuolta tehtaaseen, torimyyjästä kirkon lattian pesijäksi. Pääsinpä kellojakin soittamaan isän kanssa. Suntuoisäni opetti, mistä narusta piti aloittaa eri tilanteissa, esim. mies- ja naispuolisen kuolinkelloja soittaessa. Mottimetsään, kansanhuoltoon, postiin, pankkiin, apteekkiin. Halusin kokemuksia ja etsin rauhaa levottomalle mielelleni. [--] Ei elämäni lomia mahtunut, en sellaista edes ajatellut. Lahtosen Anni oli saanut töitä rautatieasemalla, tapasimme laiturilla työpäivän jälkeen, sytytimme ensimmäiset paperossit =(pilli)savukkeet ja vilkuilimme sotapoikia. (MV:K34:2125, synt. 1923.)

Kuten työelämän historian tutkijat ovat osoittaneet, pätkätyöt eivät ole vain meidän aikamme ilmiö, minkä myös Kaisan tarina osoittaa. Vaikka työvelvollisuuslaki vaikeutti työpaikan vaihtamista, sota-aika antoi myös mahdollisuuden kokeilla monia eri tehtäviä, sillä työvoimasta oli jatkuvasti pulaa.

Kaisan muistelukerronnassa huomiota kiinnittää se, miten työ- ja vapaa-aika sekoittuvat. Kerronnassa työ vaihtuu toiseen tiuhaan, eikä lomiamahdu väliin. Kaupunkien työväen odotettiin niin sanotusti antavan puolet kesälomastaan isänmaalle eli loma piti viettää elintarvikehuollon kannalta keskeisessä maataloustyössä. Lomia silti oli, joskin ahkeruutta korostavassa ilmapiirissä joutenoloon suhtauduttiin torjuvasti, ainakin jälkikäteen muistellessa. Kaisan muistelukerronta tuo kuitenkin jatkuvaan ahkeruuteen nuoren, seikkailunhaluisen ihmisen kokemuksen: erilaisista töistä sai erilaisia kokemuksia, eikä vapaa-aikaakaan käytetty ryppyotsaisuuteen. Kaisa oli nuori, ja sota merkitsi hänelle myös seikkailua. Kaisa kertoo aiemmin, kuinka koulutyöt flirttailivat ammuksia pakatessaan vartiossa olleen nuoren sotilaan kanssa. On helppo kuvitella myös Kaisa ja hänen ystävänsä asemalaiturille, opettelemaan aikuisen elkeitä, opettelemaan tupakanpoltoa. Sota joko antoi mahdollisuuden tai pakotti aikuistumaan varhain. Paperossin sytyttäminen, tuo yksi ele, kuvaa kokonaista asennetta sotaan, nuoruuteen ja poikkeusaikaan.

Kaisan muistoissa jatkuva työnteko on innostavaa ja seikkailullista, mutta suurempi osa aineistoni kertojista muistelee pysähtymätöntä työntekoa raatamisena, josta selvittiin erilaisin keinoin.

Tutkimukseni keskeisimpiä sisältöjä ja analyysini lähtökohtia kuvaa tiiviisti Marjatta, joka oli syntynyt vuonna 1923. Siinä missä Kaisalle työ oli seikkailua, Marjatta muistelee työtään yhtäältä hyvin ruumiillisesti, toisaalta hieman romantisoitua. Marjatan kertomus on värikäs, tarkka kuvaus kesäisen tiilitehtaan arjesta.

Tehdastyö on minulle jo nuoresta 1939 alkaen tuttua. Olin ainakin 4 kesänä työssä tiilitehtaalla. Se oli silloin naisten työ paikka. Kärräsimme märkiä tiiliä kärryissä sellaista pitkää käytävää pitkin. Sitten ne oli nostettava korkeille kapeille hyllyille kuivumaan. Se oli ainoa työ jossa mitastani oli apua 173 sm. Kun tiilet olivat kuivia taas sama kärrääminen ja uuneihin kantaminen, märkiä tiiliä oli 4-6 laudalla, [--]

niitä lautoja kannettiin noin 10 m uunin luukkuihin, jossa ne muutamat miehen puolet täyttivät uunin.

Tätä raskasta työtä tein alkaen kesällä 39–43 saakka, puukengät jalassa, aina juoksu päällä, mutta tiilet tekivät kauppansa – ja uunit täytettiin ja tyhjätettiin, naisten ja nuorien poikien voimalla. Silloin sitä jaksoin ja kyllä joskus ihan voi kuvitella, vieläkin tyyntä pimeää elokuun yötä – uunit hehkuivat kuumuutta ja valoivat ympäristöön heikkoa tulen hehkua, kipinät lentelivät – jos olisin runoilia siitä tiilestä voisi hehkuttaa runoa, ei kyllä silloin. Jalat ja kädet olivat aina kipeitä ja ovat vieläkin jatkuvasti. (MV:SO/677, s. 1923)

Marjatta kuvaa tekemäänsä työtä vahvasti oman ruumiinsa kautta. Työtä tehdään käsin ja jaloin, koko vartalon pituutta hyödyntäen. Kiire, juokseminen, kuumat uunit – Marjatan muistelukerronta on hyvin eloisaa. Tutkimuksessani olen analysoinut naisten työn muistoja ruumiillisuuden näkökulmasta, erityisesti väsymyksen, lian ja kivun muistojen kautta. Marjatan mukaan hänen kätensä ja jalkansa olivat aina kipeitä raskaan työn vuoksi. Silloin hän kuitenkin jaksoi tehdä raskastakin työtä. Marjatta viittaa nuoruuteen jaksamisen keinona, kuten monet kertojat tekevät. Kipu puolestaan on kiinnostava tunne muisteltuna, sillä se ei aina jää muistoihin vaan kulkee toisinaan hyvinkin pitkän ajan ja on läsnä kerrontahetkelläkin, kuten Marjatan käsissä ja jaloissa.

Marjatan kuvaus tiilitehtaasta sisältää myös muita tutkimukseni ydinkohtia. Sukupuoli on merkityksellinen, sillä raskas työ tiilitehtaassa oli sota-aikana naisten ja nuorten poikien paikka. Aikuisia miehiä oli tuolloin paikalla vain muutama.

Huomionarvoista on myös se, miten Marjatta käyttää nostalgiaa. Nostalgialla tarkoitetaan nykyään surumielistä kaihoa, joka kohdistuu yleensä johonkin kadotettuun aikaan, paikkaan tai elämäntilanteeseen. Nostalgia muuttaa muistoja häivyttäen niistä ikäviä asioita ja korostaen hyviä osuuksia. Toimiessaan näin nostalgia ei tee muistoista vääriä, ainoastaan nostalgisoituneita. Useimmiten ihmiset eivät itse tunnista omaa nostalgiaansa, ja sen tulkinnat jäävät tutkijan vastuulle. Marjatan nostalgia on kuitenkin reflektioivaa: hän myöntää, että ajan kulumisella on osuutta muistojen kaunistumiseen. Jälkeenpäin on helpompi nähdä romantiikkaa elokuisissa öissä, tiiliuunin kipinöiden räiskeessä, mutta keskellä arkista työtä runot harvoin tulivat mieleen.

Marjatta olisi epäilemättä hyvä etnologi, sillä hän näkee omassa arjessaan merkitysrakenteita ja osaa tulkita niitä. Nostalgian voi liittää selviytymistä korostavaan kerronnan tapaan, mutta nostalgia toimii myös ilman taustalla vaikuttavaa suurta, kulttuurista kertomusta sota-ajan selviytymistaistelusta. Nostalgian kohteet voivat olla kollektiivisen lisäksi myös henkilökohtaisia ja poiketa eri ihmisillä toisistaan.

Työn tutkijat muun muassa folkloristiikan, etnologian ja sosiologian aloilta ovat osoittaneet, että suomalaiseen työstä kertomiseen ja työn eetokseen kuuluvat toisinaan raataminen ja valtavat työmäärät, mutta myös niistä selviäminen. Selviydytään, koska on pakko, olivat olosuhteet tai työ miten raskaita tahansa. Oman tutkimukseni

tuloksena voin jatkaa, että työn eetosta rakennetaan vahvasti muistelukerronnassa sota-ajan työstä. Ihmiselle on tyypillistä kertoa selviytymiskertomuksia: väsymisen, luovuttamisen, tuskan ja epätoivon sijaan ihminen luontaisesti muistaa mieluummin selviytymisen ja kertoo siitä. Tämä yhdenmukaistaa ja tukee työn eetosta, joka rakentuu raadannan ja selviytymisen tasapainoon. Olen lukenut tätä työkertomusta erityisesti suhteessa kulttuuriseen kertomukseen vahvoista naisista.

Sodan ja jälleenrakennusajan työstä kertoessaan monet naiset tukevat ja uudelleen rakentavat tätä kulttuurista tai suurta kertomusta naisten vahvuudesta. Tämä kollektiivisesti jaettu kertomus sisältää ajatuksen, että naiseuteen kuuluu jotain sukupuolelle ominaista sitkeyttä ja vahvuutta, jonka avulla vaikeuksista selvitään. Naiset ovat niitä, jotka kannattelevat perheitä, kun miehet ovat poissa syystä tai toisesta. Sota on tyypillinen esimerkki tilanteesta, jossa vedotaan naisten vahvuuteen ikään kuin koko sukupuolta yleisesti luonnehtivana piirteenä.

Naisten vahvuudesta puhutaan usein erityisen suomalaisena piirteenä, vaikka siinä ei välttämättä ole mitään erityisen suomalaista; naisten vahvuudesta puhutaan myös muissa maissa. Suomalaiset naistutkijat ovat pohtineet vahvan naiseuden ja kansallisen historian yhteenkietoutumia ja todenneet, että narratiivia naisten vahvuudesta on syytä tarkastella lähemmin ja yrittää purkaa. Kertomusta vahvoista naisista ei ole tarpeen sulkea pois tai kieltää, mutta siihen, kuten kaikkiin suuriin kertomuksiin, on hyvä suhtautua varauksella. Henkinen vahvuus ei ole sukupuoleen liittyvä ominaisuus, jolla voisi arvottaa ihmisiä. Kulttuurinen kertomus naisten vahvuudesta voi olla voimavara ja positiivinen kannuste, mutta purkamattomana, yksiulotteisena ja itsestään selvyytenä otettuna se voi myös kahlita, rajoittaa ja painostaa. Kaikki naiset, kuten kaikki miehetkään, eivät ole samalla tavoin vahvoja, eikä heidän tarvitsekaan olla.

Työmarkkinoita, työpaikkoja, työn arkea sekä kerrontaa työstä kannattaa tarkastella makrotason lisäksi myös mikrotasolta, etnologisen tutkimuksen tapaan ihmisten omia kokemuksia kuunnellen ja kunnioittaen. Kerronta kokemuksista paljastaa paitsi työpaikkojen olosuhteiden värikyyden, myös tulkintojen tason merkityksen: toisen raskaana muistama kova työ voi olla toisen muistoissa kevyttä, ja kokemukset esimerkiksi sukupuolittuneista arvostuksista tai käytänteistä ovat monenlaisia. Myös sodan kokemushistorian kentällä etnologinen, arjen kokemuksiin kiinnittynyt sekä tapahtumien myöhempiä tulkintoja analysoivat näkökulmat täydentävät sodan tapahtumahistoriaa. Muistitietotutkimus on aina liikettä eri aikatasojen välillä. Kyse on kerrontahetken tulkinnoista menneisyydestä.

Muisteluaineisto on jo syntyessään kertojan tulkintoja tapahtumista, ja tutkimuksessani olen edelleen tulkinnut tuota kerrontaa. Tutkimuksessani lähestytään talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennusajan historiaa siis tulkintojen tasolla, jolloin katsotaan sitä, mitä sota-aika ja sodan kokemukset merkitsevät kerrontahetkellä. Tavoitteena on ollut tutkia ihmisiä ja heidän tekojaan, toimiaan ja odotuksiaan muistelukerronnan kautta, jolloin esiin nousee niitä asioita, joita sodan ja jälleenrakennuksen ajan työstä on haluttu kertoa eteenpäin. Työkeskeisessä yhteiskunnassamme työhön liittyvän kerronnan ja työn merkitysten tutkimuksella on paikkansa edelleen.

FT Kirsi-Maria Hytönen työskentelee tutkijana Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa.